

Sütün metalaşması: Biyomedikal/biyoetik yaklaşımlar

Nazife Şişman

Gerede'de doğdu. Boğaziçi Üniversitesi'nde Ekonomi okudu. Sosyolojide lisansüstü çalışmalar yaptı. İngilizceden Türkçeye eserler tercüme etti. Martin Lings'in "Hz. Muhammed'in Hayatı", Seyyid Hüseyin Nasr'ın "İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş" adlı eserleri bunlardan bazılarıdır. Çalışmaları, kimlik siyaseti, kültürel karşılaşmalar, gündelik hayat, tekno-sosyoloji gibi konularda yoğunlaşmaktadır. "Emanetten Mülke: Kadın, Beden, Siyaset", "Küreselleşmenin Peçesi, İslam'ın Peçesi", "Günün Kısa Tarihi", "Başörtüsü: Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı", "Yeni İnsan: Kaderle Tasarım Arasında" yayımlanmış kitaplarından bazılarıdır.

Yeni üreme teknikleri, bir grup becerikli doktorun insanları çocuk sahibi kılması; organ nakli, bir insana hayat bahşeden sihirli parmakların mucizesi; genetik müdahale ise insanı mükemmelleştiren bir sürecin ilk aşaması olarak görülebilir. Aynen geçen yüzyıldaki aşı, antibiyotik vb. örneklerle artık rutinleşen ve insanın yaşam süresini ve kalitesini artıran tedaviler gibi, tıp teknolojisinin insana

sunduğu nimetlerden ibarettir denilebilir bu uygulamalar için de. Eğer öyleyse, organ nakli ve genetik müdahale başta olmak üzere, bu uygulamalar neden etik ve hukuki bir tartışmanın konusu oluyor peki?

Bu soruya cevap vermeye çalıştığımızda önümüze sadece ahlak ve hukuk değil, siyaset ve ekonomi de çıkıyor. Çünkü insanın doğumu, ölümü ve yaşamı ile

ilgili hiç bir uygulama, laboratuvarın ya da hastanenin içinde kalmaz. Hayata dair olduğu için bizatihi insan hayatının bütün veçhelerinin iç içe geçtiği tartışmaların konusu olmak zorundadır. Ama günümüzde bir taraftan hayatın aşırı tıbbileştirilmesi (medicalisation), diğer taraftan teknoloji ve bilimin hâkim söylemi, bu konuları tartışma dışı gerçekliğe sahip bir alanmış gibi sunma eğilimini besliyor.

Son 50 yılın en şaşırtıcı aletlerinden bazıları, tıbbi teknoloji alanında ortaya çıktı: Antibiyotikler, psikolojik ilaçlar ve diğer eczalar, hormon üreten tamamlayıcı teknolojiler, bitkilerde hastalıkları önleyen veya dayanıklılığı artıran gen manipülasyonu, kanser tedavisinde kullanılan bazı ilaçlar... Bir başka kategorideki biyoteknolojiler ise organ nakli, kan hücresi nakli, piller, ortopedik malzemeler, genetik test, gen tedavisi... Bütün bunları dikkate alınca, hem bedenın teknolojikleşmesi, hem de bütün bunları mümkün kılacak sermaye ve iktisadi ilişkiler konusu, ciddi bir mesele olarak ortaya çıkıyor.

Teknoloji ve bilim arasında yeni bir ortaklık kuruluyor ve bu yeni ortaklık, hem hukuki meşruiyet anlamında kendisine alan açıyor, hem de küresel iktisadi yapının rengine bürünüyor. Teşhis ve tedavi yöntemleri, kök hücreler, dokular, virüsler, aşılar, hatta embriyolar geç kapitalizmin zemininde üretilip pazarlanan birer meta haline gelmiş durumda. İnsan hayatının başlangıcına ve sonuna hükmeden bir takım bilgi ve teknikler nedeniyle beden, sağlık, hastalık, doğum ve ölüm gibi meseleler artık tamamen iktisadi yapının dinamiklerine teslim olmuş durumda. İnsan bedeni ve bedenın parçaları ticarileşirken bu ticaret tamamen küresel şirketler eliyle idare ediliyor.

Bedenın fragmanlaşması, yani başka bedenlerde kullanılabilir parçalar haline gelmesi, kan ve kan ürünleri ile başlamıştı. Organlar da bu metalaştırmadan nasibini aldı. Yumurta, sperm ve embriyo gibi üreme unsurları bir bedenden ayrı düşünülebilir ve laboratuvarlar, klinikler ve başka bedenler arasında hareket ettirilip transfer edilebilir hale geldi. Günümüzde ise dokular, hücreler ve DNA parçacıkları görüntülenebiliyor, ayrıştırılıp birleştirilebiliyor, "biobank"larda depolanabiliyor, meta olarak alım satımı yapılabiliyor, moleküler manipülasyona tabi tutulmak üzere laboratuvarlar ve araştırma merkezleri arasında dolaşıma sokulabiliyor. Bu durum, söz konusu unsurların belli bir canlı organizmaya ve türe, bir insan tekine aidiyet bağı ortadan kaldıran bir işlemdir. Canlı unsurlar artık yeni bir dolaşımın içinde yer alıyor: Kişiler arası, coğrafi ve finansal bir dolaşım bu.⁽¹⁾

Bu dolaşımı süt bankaları üzerinden de gözlemlemek mümkün. Süt bankalarının bizatihi kuruluşu, sütü, anneden ayrı bir madde olarak kabul edişeye dayanıyor. Anne sütü bir maddedir, emzirmek ise bir eylem. Esasında anne sütüyle beslemenin biyolojik ve psikolojik faydalarından istifade etmek için hem maddeye hem de eyleme yoğunlaşmak gerekir. Mesela ememeyen prematüre bebeklere biberonla anne sütü verilmesiyle ilgili çalışmalar, anne sütünün materyal

olarak faydaları üzerine yoğunlaşırken, emzirmeyi konu alan çalışmalar bir pratik olarak emzirmenin duygusal ve gelişimsel faydaları üzerinde yoğunlaşır. Süt bankasının arka planındaki yaklaşım, anne sütünün emzirme pratiğinden tamamen kopuk bir şekilde sadece bir materyal olarak içeriğine odaklanır.

Geçtiğimiz aylarda Türkiye'de süt bankası açılması vesilesiyle gündeme gelen tartışmalar, ticarileşme, hukuk, ahlak ve tıbbi söylemin nasıl iç içe geçmiş olduğunu gözlemlememiz açısından çok elverişli bir örnek teşkil ediyor. Bu sebeple bu örnek üzerinden "tıbbi bir uygulama"nın salt bir tıbbi uygulama olmayıp esasında, nasıl da ekonomik, ahlaki ve siyasi bir mesele olduğunu ortaya koymaya çalışacağım.

Anneliğin ve bebek beslemenin tıbbileşmesi

Türkiye'de süt bankası açılması gündeme geldiğinde Sağlık Bakanlığının Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan ve diğer dinlerin temsilcilerinden görüş almasını, bazı tıp mensupları hayretle karşılamıştı. Sanki anne sütünün, annenin bedeni dışında da olsa vazgeçilmezliği ile ilgili vurgu, salt "bilimsel" bir gerçekliğe dayanıyormuş gibi. Ki böyle salt bir gerçeklik söz konusu olabilir mi, o da ayrı bir tartışma konusudur. Din adına konuşan mercilerin, böyle çok boyutlu konularda genel geçer fetvalar yayımlamasının bizatihi siyasi olduğunu da dikkate almak

Teşhis ve tedavi yöntemleri, kök hücreler, dokular, virüsler, aşılar, hatta embriyolar geç kapitalizmin zemininde üretilip pazarlanan birer meta haline gelmiş durumda. İnsan hayatının başlangıcına ve sonuna hükmeden bir takım bilgi ve teknikler nedeniyle beden, sağlık, hastalık, doğum ve ölüm gibi meseleler artık tamamen iktisadi yapının dinamiklerine teslim olmuş durumda. İnsan bedeni ve bedenın parçaları ticarileşirken bu ticaret tamamen küresel şirketler eliyle idare ediliyor.

Günümüzdeki anne sütü bankası uygulaması, hangi kalkınma planına ilişkindir? Bu soru sorulmazsa, konuyla ilgili dar bir alanda paslaşmaya devam edilir. Bu yüzden küresel iktisadın, canlı parçalarını (kan, doku, hücre, organ, embriyo, sperm, yumurta vb.) metalaştırma sürecine anne sütünü de dâhil eden büyük planı gözler önüne serilmelidir. Sütannelik kurumu yerine; yabancılaştıran, metalaştıran, finansallaştıran “banka” tercihi ancak o zaman “anlamak” mümkün olur.

gerekir. Ama böyle bir görüş istemenin yersiz addedilmesi, bazı meselelerin “tıbbi-bilimsel” adı altında tartışmasız bir zemine ait kabul edilmesiyle alakalı.

Hâlbuki çocukların beslenmesi hem iktisadi ve toplumsal, hem de kültürel ve dini bir meseledir, hep öyle olmuştur. Çocuğun beslenmesi hep kültürel ve dini bir mesele olmuşsa da modern devletin doğuşu ile birlikte bebeklerin nasıl besleneceği ekonomi politiğin konusu olmaya başlar. Çünkü müstakbel vatandaşın sağlığı ve nüfusun bizzatı ulusal bir güç oluşu gibi meseleler modern devletin merkezinde yer alır. İşte bu sebeple bazı tarihi zamanlarda nüfus artış oranını yükseltmek, bebek ölümlerini azaltmak ve toplumu yenilemek için kadınlardan bebeklerini emzirmeleri istenir. Ama bazen de ulus-aşırı şirketlerin baskısı nedeniyle bebeklerini, göğüslerine bastırmaktan vazgeçip biberon aracılığıyla yapay sütler ve mamalarla beslemeye yönlendirilirler. Marilyn Yalom bu siyasetin, nasıl da idari, ekonomik, dini ve sağlıkla ilgili pek çok etkenin tesiri altında şekillendiğini inceler Memenin Tarihi adlı kitabında.⁽²⁾

Yirminci yüzyılın sonlarında kadınlar da bu cinsellik siyasetine dahil olurlar, farklı bir ses olarak. Kimi anneliğin icadı ile anne sütünün fetişleştirilmesi arasında bir bağ kurarak bunun kadınları bedenlerine mahkûm etmeye yaradığını; anneliği yeniden örgütleyerek kadınları kısıtlayıcı politikalara meşruiyet kazandırdığını iddia eder. Kimi ise annelik ve emzirmenin psikodinamikleri ve psikoanalizi üzerinden yeni bir kimlik ve benlik teorisi geliştirmeye girişir.⁽³⁾

Anne sütünün sanki hiç iktisadi bir temeli yokmuş da sadece bebeklerin sağlığını hedefleyen bir düzenlememiş gibi sunulmasına eleştirel yaklaşabilmek ve bu depolama işleminin sosyo-politik ve sosyoekonomik arka planını kavra-

yabilmek için; ilk olarak anneliğin ve bebek beslenmenin tıbbileştirilmesini, ardından 1960’lı ve 70’li yıllardaki yapay mamalar ve biberonla beslenme üzerindeki vurguyu, üçüncü olarak da anne sütünün, emzirme eyleminden ayrıştırılarak metalaştırılma sürecini hatırlamamız gerekiyor.

19. yüzyılda başlasa da yirminci yüzyılda annelik ve bebek büyütme, tıbbileştirmeye maruz kaldı. Artık anneler istedikleri saatte değil, doktorların tavsiyesine göre belirli aralıklarla emzirmeliydiler bebeklerini. Tabii ki bu bilimsel tespitle, kadınların evin dışında çalışma serüveni arasında bir paralellik kurmak zor değil. O dönemde bebek ölümlerini engellemek için imdada çağırılan, bugünkü gibi “doğal olduğu iddia edilen anne sütü” değil, aşılar, hijyen, aralıklı besleme vb. tıbbi yöntemlerdir. Bebeğin beslenmesinin tıbbileştirilmesi, yirminci yüzyıldaki “bilimsel anneliğin” önemli bir parçasını teşkil eder. Bu paradigmanda kadınlar, doktorların uzmanlığına teslim olmalıydılar; bebeklerini öyle geleneksel yöntemlerdeki gibi gelişi güzel emzirmemelidirler. Bu tıbbileşme, yirminci yüzyılın ikinci yarısında sezaryenle desteklenerek ilerler ve kadınlar çocuk dünyaya getirme ve büyütme sürecindeki otoritelerini kaybederler.

Süt tozu, bebek maması ve yeni babalık

Diğer taraftan 1960’larda ABD’nin desteklediği Barış İçin Gıda Programı, Üçüncü Dünyayı endüstriyel olarak üretilmiş süt tozuyla tanıştırdı. Bu tanışmada iddia şudur: Tekno-bilimsel olarak daha iyi bir şey yok! Uluslararası yardımın ön ayak olduğu paketlenmiş bebek sütü programları 1970’lere kadar sürer. Bu arada Nestle gibi şirketler bebek maması piyasasını geliştirmek için paçaları sıvamıştır bile.

Bebek mamasının pazarlanmasında izlenen stratejiler sonucunda, mesela Brezilya örneğinde emzirme kültürü kısa sürede dağılır.⁽⁴⁾ Nancy Scheper-Huges’un tespitine göre, emzirmeye dair bilginin kaybıyla ilgili ikinci etken (birincisi hazır mamaların piyasaya girişiydi), yoksul kadınların sınırlı geçim tarımından (kentte ev hizmetinin günümüzdeki biçimleri de dahil olmak üzere) gündelik işlere geçmeleri ve girebildikleri işlerde bebeklerini emzirme şansı bulamamalarıdır.

Bu arada gecekondulu yurttaşlarına hizmet veren bakkal rafları, bebekler için “bilimsel” olarak hazırlanmış sütün her türlüyle dolup taşmaktadır. Özellikle babaların babalık davranışları kökten değişim gösterir. Yaratılan maddi/göstergesel ritüellerle ve bebeklerin sütünü

sorumluluk sahibi sevecen annelerin göğüslerinden, şirket ve devlet uyarıları ile dolup taşan ve sorumluluk sahibi sevecen babaların eve getirdiği paketlere taşıyan pratikler, çok dikkat çekicidir. Brezilya'nın gecekondu mahallelerinde, yani favela'da babanın babalığını tesis eden ve meşrulaştıran sperm değil, "baba sütü"dür artık. Bir babanın çocuğu ve kadını üzerinde hak iddia etmesini sağlayan simgesel alışveriş, bebeğin bir haftalık Nestogeno'sunu (epey değer verilen mavi kutulu bir Nestle ürünü) eve getirmesidir.⁽⁵⁾

Scheper-Huges'un bu sonuçlara vardığı çalışmasının başlangıç noktası, bu gecekondu bölgelerindeki yüksek bebek ölümleridir. Yıllara yayılan uzun süreli istatistik çalışmalar yapar. Sonunda tespiti ilginçtir: Bebek emzirme pratiği bırakıldığı için artmıştır bebek ölümleri. Bebekler ishal olduğu ve susuz kaldığı için hayatlarının ilk yılını dolduramamaktadır. Ve Scheper-Huges, "çocuk ölümünün modernleşmesi" ve "bebek ölümünün rutinleşmesi"⁽⁶⁾ dediği bu durumun, Üçüncü Dünya ülkelerinde uygulanan kalkınma planına içkin olduğunu iddia eder. Yani yapay süt, Donna Harraway'ın ifadesiyle "bütün tarihsel/doğal/teknik karmaşıklığı içinde bir üreme teknolojisi"⁽⁷⁾dir. Üçüncü Dünyaya hayırseverlik etiketi altında pazarlanan bir nüfus politikası aracı olarak bile görülebilir.

Yeni dünya düzeninde yoksul kadınlar neden emzirmeyi bırakmaktadırlar? Bu soruyla birlikte tekno-bilimsel yapıyla işbirliği halindeki sermaye akışının, ebeveynliğin ritüellerini, yani nasıl iyi anne ve iyi baba olunacağına dair tanımları kökten değiştirdiğini dikkate alan cevaplar vermek gerekir. Bu sorulardan yola çıkan Scheper-Huges'un, Brezilya'nın ekonomik mucizesi dahilinde anne sütü, ishal ve aile oluşumuyla ilgili anlattığı çarpıcı öykü, bize bugünkü süt bankası tesisi ile ilgili de isabetli sorular sorma imkanı veriyor.

Günümüzdeki anne sütü bankası uygulaması, hangi kalkınma planına ilişkindir? Bu soru sorulmazsa, konuyla ilgili dar bir alanda paslaşmaya devam edilir. Bu yüzden küresel iktisadın, canlı parçalarını (kan, doku, hücre, organ, embriyo, sperm, yumurta vb.) metalaştırma sürecine anne sütünü de dâhil eden büyük planı gözler önüne serilmelidir. Hem materyal hem de pratik süreç bakımından organik imkânlar sunan sütannelik kurumu yerine; yabancılaştıran, metalaştıran, finansallaştıran "banka" tercihini ancak o zaman "anlamak" mümkün olur.

Ve bu büyük planın görülebilmesi için, kadın bedeni üzerine, çocuk sağlığı üzerine yazılan bilimsel metinlerin "salt bilimsellik" iddiası sorgulanarak

başlanmalı meselenin tartışılmasına. Çünkü "biyomedikal kanıtlara dayanan argümanlar"ın siyasi ve iktisadi hedefleri ve bunların küresel kapitalizme ses ve meşruiyet kazandırılan hikâyeler olduğu ancak böylece fark edilebilir.

Endüstriyel bir ürün olarak anne sütü

Süt bankaları, sütün metalaştığı, anonimleştiği, anne kucagından uzaklaşıp laboratuvar ortamında işlem gören bir ürüne dönüştüğü bir sürecin sonucu. Fakat bir dönüşümü tek başına anlamak mümkün değildir. O yüzden başka hangi değişimlerle paralellik arz ettiğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Anne sütünün anne kucagından laboratuvar ortamına taşınmasını ve endüstriyel bir ürün olmasını hazırlayan paralel gelişmeleri şöyle sıralamak mümkün:

1. Kadınların çalışma hayatı ve bebeğin beslenme düzeni arasındaki uyum sorunu. Kadınların iş hayatına yoğun katılımı, annenin kendi sütünün ya da "insan sütü" diye tanımlanan ürünün biberonla bebeğe verilmesini gerekli kılmıştır. Bu da anne sütü bankalarının tesisine geçit veren bir gelişmedir.

2. Kan ve hücre ile başlayıp, doku ve organla devam eden bedenin metalaşma sürecine anne sütü de katılmış ve artık adı da yavaş yavaş değişerek "insan sütü"ne dönüşen anne sütü, onu emziren anneden kopartılarak anonim bir nitelik kazanmıştır.

3. Yükselen estetik kaygılar, kadınları meme formlarının bozulmaması için emzirmemeye yöneltirken, medikal argümanlar bebek için en iyi besinin anne sütü olduğunu söylemeye devam ediyor. Bu çatışmayı yenmek için anne sütünün, bir grup yüksek standartlara sahip kadının kullanımına açık, istenildiğinde temin edilebilir, standart bir formunun olması gerekmektedir. Süt bankaları işte bu talebe de karşılık gelir.

4. Eşcinsel eşlerin, evlat edindikleri ya da kiralık annelere doğurttukları çocuklarını, biyomedikal argümanlar gereği anne sütü ile beslemek istedikleri bir sosyo-politik ortam mevcut günümüzde. Nüfus oranı olarak düşük olmasına rağmen toplumsal baskı ve lobi faaliyeti bakımından etkin bir grup oldukları düşünüldüğünde eşcinsellerin bebek bakımı için de sütün emzirme eyleminden kopararak metalaştırılması sürecinde etkin bir talep oluşturdukları söylenebilir.

Günümüzde anne sütünün, muadili olmayan bir besin olduğuna ve depolanma sürecinin bile nitelik kaybına yol açmadığına dair söyleme

meşruiyet kazandıran şey biyomedikal argümanlardır. Bu argümanlar da bilim-finans-küresel kapitalizm döngüsünde geliyor. Bir organı bir bedenden ayrı düşünen biyoteknolojik yaklaşım, anne sütünü de anne bedeninden ayırıştırıp metalaştırıyor. Laboratuvarında pastörize edilerek endüstriyel bir ürüne dönüşüyor anne sütü. Ve bu esnada nasıl bir nitelik kaybı olduğuna dair araştırmalar da fazla gün yüzüne çıkarılmıyor. Böylece bütün doğallık vurgusuna rağmen karşımızda bir ürün olduğu göz ardı edilmiş oluyor.

Bütün yaklaşım farklarına rağmen bu konudaki asıl baskın argüman, sütün bilimsel olarak vazgeçilmezliğinden güç alıyor. Kadın bedeninden çıkan bu harika materyal ve çocuk sağlığı üzerindeki etkilerini konu alan binlerce bilimsel metin var. Buna mukabil, süt ile genetik aktarımın olup olmadığı bilinmediği için mesela süt akrabalığı "bilimsel" olarak temellendirilemiyor. Peki, bu durumda süt akrabalığı ile ilgili hassasiyetlere sahip olanların argümanları "temelsiz" mi kalmış oluyor? Bu soruyla birlikte 'Hayat nedir?' ve 'Hayatı nasıl yaşayacağız?' sorularına bilimin cevap vermesi mümkün müdür?" gibi çok esaslı sorular ve sorunlar dünyasına adım atılmış olur.

Hem tekno-bilimin sınırlarına dair etik ve hukuki tartışmalar, hem de genetik tasarım, biyonik destek, yapay zeka gibi insanın sınırlarını belirsizleştiren ve insanın değişmez bir öz olduğu şeklindeki kadim kabulleri yerle bir eden teknolojilerin ortaya çıkardığı biyoetik ve felsefi konular, çok derinlikli bir ele alış gerektiriyor. Ama bu yazının çerçevesi daha basit, basit olmasına rağmen aynı oranda da önemli bir noktadan soru sormaya müsait: Biyomedikal kanıtların ardında ekonomik ve siyasi saikler yok mudur? Çağdaş tekno-bilimin bize anlattığı hikâyeye, küresel sermayeden ne kadar bağımsızdır?

Kaynaklar

1) Nikolas Rose, *Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2007, s. 15.

2) Marilyn Yalom, *A History of the Breast*. New York: The Ballantine Publishing, 1998.

3) Örn. bkz. Nancy Chodorow, *Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Los Angeles and Berkeley: University of California Press, 1999.

4) Nancy Scheper-Huges, *Death Without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press, 1992, s. 317.

5) A.g.e., s. 323-5.

6) A.g.e., ss. 268-339.

7) Donna Harraway, "Cenin: Yeni Dünya Düzenindeki Sanal Spekulum", içinde: *Başka Yer (Metis Seçkileri)*, ss. 291-350, İstanbul: Metis yayınları, 2010, s. 344.